

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ

Ζοῦμε σέ μία ἐποχή στὴν ὁποία ἡ λέξη «ἀρχές» προκαλεῖ δυσανεξία σέ πολλούς. Τούς θυμίζει «ἱεραρχία». Τούς θυμίζει στέρηση ἐλευθερίας. Ἀντιθέτως, τὸ σύνθημα τὸ ὁποῖο δεσπτόζει στοὺς καιροὺς μας εἶναι τὸ «κάνε ὅ,τι θέλεις καὶ ὅπως θέλεις, ἀρκεῖ νά μὴν ἐνοχλεῖς τὸν διπλανό σου». Οἱ ἀρχές προϋποθέτουν στόχο, πειθαρχία, ἀγώνα γιὰ νά ἐφαρμοστοῦν. Προϋποθέτουν συνεργασία τοῦ περιβάλλοντος καὶ ὄχι μόνον ἀτομικές ἐπιλογές. Προϋποθέτουν αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε κοινωνία, ὄχι ὡς συνεταιρισμὸ, ὡς ἀθροισμα ἀτόμων, ἀλλὰ ὡς συνάντηση προσώπων τὰ ὁποῖα μοιράζονται, συμπαθοῦν, συναισθάνονται, συνοδοιποροῦν. Μὲ μία λέξη: «συγχωροῦν», χωρᾶνε μαζί. Προϋποθέτουν ΕΜΕΙΣ καὶ ὄχι μόνον ΕΓΩ. Γι' αὐτὸ καὶ βλέπουμε σήμερα τόσο σέ ἐπίπεδο πολιτικῆς, ὅσο καὶ στὴν παιδεία, ἀλλὰ καὶ στὴν οἰκογένεια, ἡ γνώμη τῶν πολλῶν νά μὴ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, κάποτε νά μὴν ἐρωτοῦνται κίολας, ἀλλὰ νά ἀποφασίζουν οἱ λίγοι μὲ βάση κυρίως τὸ ἀτομικὸ τους συμφέρον ἢ τὴν ἀτομικὴ τους ιδεολογία.

Ὅμως ἡ παράδοσή μας, τουλάχιστον αὐτὴ ὅπως προέκυψε μέσα ἀπὸ τὴν μεγάλη συνάντηση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν Ἑλληνισμό, εἶναι στηριγμένη σέ ἀρχές. Αὐτές ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποία ὀνομάζουμε Ἐκκλησία, σῶμα Χριστοῦ, καὶ σέ συγκεκρισμὸ μὲ τὴν ἱστορία, τὴν γλῶσσα, τὸν πολιτισμὸ, φτάνουν στὴν παιδεία καὶ τὴν οἰκογένεια, καὶ ἐπομένως καὶ στὸν καθένα ξεχωριστά. Δέν εἶναι ὑποκρισία νά μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ γνώμη τῶν ἄλλων. Εἶναι ὑγιές ὅταν αὐτὴ ἡ γνώμη εἶναι δοκιμασμένη. Ὅταν μᾶς δίνει τὴν δυνατότητα νά μεταλαμπαδεύσουμε στοὺς νεώτερους ἓνα μίνυμα ἀληθινῆς προόδου. Καὶ αὐτὴ δέν μπορεῖ νά ἔρθει ἐάν δέν εἶναι στηριγμένη σέ ἀρχές.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία κρατᾶ συγκεκριμένη στάση ὡς πρὸς τὴν σύζευξη ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ. Ἐμβληματικὴ θέση σ' αὐτὴ τὴν πορεία κατέχει

ή έορτή τών Τριών Ίεραρχών, προστατών τής Πίστης καί τών Γραμμάτων. Έπί αιώνες, ή 30ή Ίανουαρίου κάθε έτους εΐναι ή γιορτή στήν όποία τά Έλληνόπουλα, άσχέτως εάν ήταν έλεύθερα από δυνάστες, θυμόντουσαν τίς άρχές οί όποίες μās καθιστούν αυτοδύναμους, μέ επίγνωση του νοήματος τής ζωής μας, έτοιμους νά παλέψουμε έλεύθερα έναντίον κάθε έπιβουλής, έσωτερικής καί έξωτερικής, νά διαφυλάξουμε τήν διαφορετικότητα τήν όποία ή ταυτότητά μας διασώζει. Καί οί άρχές δέν εΐναι θεωρητικά κατασκευάσματα, αλλά αντιπροσωπεύονται από Πρόσωπα. Από ανθρώπους οί όποιοι καί τίς διαμόρφωσαν αλλά καί τίς βίωσαν ώστε νά μπορούμε νά οικειωθούμε όχι μόνο τήν σκέψη τους, αλλά καί τήν έμπειρία τους.

Η Έλληνική Πολιτεία, λοιπόν, δεν μπορεί νά ξεφύγει από τό πλαίσιο τής άργίας. Θεωρεί ότι οί τρεις προσωπικότητες υπάρχουν γιά έναν τυπικό έκκλησιασμό ή δύο ώρες γιορτής στά σχολεία, γιά νά μπορούν δάσκαλοι καί μαθητές νά ξεκουράζονται από τό σχολικό πρόγραμμα. Αν διαβάσουμε τό πρόγραμμα μαθημάτων του σχολείου επί Καποδίστρια, του πρώτου κυβερνήτη του ανεξάρτητου έλληνικού κράτους, θά διαπιστώσουμε ότι άργία σήμαινε έκκλησιασμό τών μαθητών κατά τήν έορτή, έρμηνεία του Άποστολικού καί Ευαγγελικού αναγνώσματος τής ήμέρας αυτής καί στήν συνέχεια διδασκαλία τών άλλων μαθημάτων μέχρι νωρίς τό απόγευμα. Δέν σήμαινε ραστώνη. Μένει στόν καθέναν μας, αλλά καί σέ όσους έπιθυμούμε νά κρατήσουμε ζωσα τήν έμπειρία τής κοινότητας, νά τιμήσουμε τους τρεις Ίεράρχες ένθυμούμενοι τίς άρχές καί τήν έμπειρία τους.

Η πίστη μας δέν έχει νά κάνει μόνο μέ στοιχεία καθαρά δογματικά, δηλαδή μέ τήν επίγνωση του τί εΐναι αλήθεια καί τί όχι γιά τόν Θεό, τόν άνθρωπο καί τόν κόσμο. Έχει νά κάνει καί μέ τήν καθημερινή βίωση τής αλήθειας αυτής στήν ζωή μας. Μέ βάση δηλαδή ποιές άρχές μπορούμε νά πορευτούμε κατά Θεόν καί κατά πίστιν, ώστε νεώτεροι καί μεγαλύτεροι νά οικοδομούμαστε, αλλά καί νά προχωρούμε μέ σχέδιο, άπόφαση γιά κόπο καί μετοχή στήν κοινωνία τής Έκκλησίας. Η αναφορά αυτή έχει νά κάνει μέ τίς παιδαγωγικές θέσεις καί άρχές τών Τριών Ίεραρχών, του Μεγάλου Βασιλείου, του Γρηγορίου του Θεολόγου καί του Ίωάννου του Χρυσοστόμου, ώστε νά δούμε πόσο επίκαιρες παραμένουν αυτές στους καιρούς μας.

Σέ μία έποχή στήν όποία πολλοί εκ τών έπιστημόνων θεωρούν ότι ή ψυχή δέν εΐναι τίποτε άλλο παρά μία έγκεφαλική λειτουργία ή όποία ζει καί πεθαίνει μαζί μέ τό σώμα μας, οί μεγάλοι Πατέρες μās υπενθυμίζουν τήν μεγάλη αλήθεια: ότι ή ψυχή στόν άνθρωπο εΐναι ούράνιο δώρο, έχει άθάνατη άξία καί

χρειάζεται παιδεία πνευματική. Λέει ο ιερός Χρυσόστομος ότι «*ή διαπαιδαγώγηση με βάση τις ουράνιες αλήθειες του Χριστιανισμού κάνει την ψυχή μεγάλη και πνευματικά ανώτερη*»¹!

Ἡ παιδεία αὐτή πρέπει νά ξεκινήσει ἀπό τήν νεαρή ἡλικία, διότι σ' αὐτήν δέν ἐμφωλεύουν πάθη καί τό παιδί εἶναι δεκτικό.

«*Ἡ ψυχή τοῦ μικροῦ παιδιοῦ εἶναι καθαρή ἀπό ὅλα τά πάθη. Δέν μνησικακεῖ ἐναντίον ἐκείνων πού τήν ἔχουν λυπήσει, ἀλλά τούς πλησιάζει σάν φίλους, σάν νά μή συνέβη τίποτε. Καί ὅσο ξύλο κι ἄν φάει ἀπό τήν μητέρα του, αὐτήν ἐπιζητεῖ, αὐτήν προτιμᾷ ἀπό ὄλους. Κι ἄν ἀκόμη τοῦ δείξεις μιά βασίλισσα μέ τό στέμμα της, δέν τήν προτιμᾷ ἀπό τήν μητέρα του πού φοράει ροῦχα κουρελιασμένα, ἀλλά θά προτιμοῦσε περισσότερο νά ἰδεῖ ἐκείνη μέ τά κουρέλια της, παρά τήν βασίλισσα μέ τα στολίδια της. Γιατί τό δικό του καί τό ξένο γνωρίζει νά τό διακρίνει ὄχι μέ βάση τή φτώχεια καί τόν πλοῦτο, ἀλλά μέ βάση τήν ἀγάπη. Καί ἀπό τά ἀναγκαῖα τίποτε περισσότερο δέν ἐπιζητεῖ, παρά μόνον ὅσο νά χορτάσει μέ τό γάλα τοῦ μαστοῦ, καί μετά ἀπομακρύνεται ἀπό τήν θηλή. Τό παιδί δέν λυπᾶται γιά ἐκεῖνα πού λυπούμαστε ἐμεῖς, ὅπως γιά παράδειγμα γιά τήν ζημιά ἀπό τά χρήματα καί γιά τά παρόμοια. Οὔτε πάλι χαίρεται γιά ὅσα χαιρόμαστε ἐμεῖς, δηλαδή γι' αὐτά τά φθαρτά πράγματα. Δέν κυριεύεται ἀπό σφοδρό πάθος γιά τά κάλλη τῶν σωμάτων. Γι' αὐτό καί ὁ Κύριος ἔλεγε: “ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνίκει σ' ἐκείνους πού μοιάζουν μέ τά ἀπονήρευτα παιδιά”, ὥστε νά κάνουμε μέ τήν προαίρεσή μας αὐτά πού τά παιδιά τά ἔχουν ἐκ φύσεως*»².

Σκοπός τῆς παιδείας καί τῆς παιδαγωγίας εἶναι ὁ προσανατολισμός στήν ἀγιότητα. Αὐτή εἶναι πού δίνει νόημα στήν ζωή μας. Γι' αὐτό ἔχουμε πλασθεῖ ἀπό τόν Θεό καί γι' αὐτό ὁ Θεός ἐνανθρώπησε, γιά νά γίνουμε ἅγιοι. Ἡ ἀγιότητα ξεκινᾷ ἀπό τόν φόβο τοῦ Θεοῦ. «*Ἡ ἀληθινή σοφία καί ἡ ἀληθινή μόρ-*

¹ Μεγάλην καί ὑψηλὴν ἢ τῶν οὐρανίων δογμάτων παιδεύσεις τὴν ψυχὴν ποιεῖ («Εἰς Ἰωάν.», ὁμιλία ΟΣΤ', 1, *ΕΠΕ* 14, 456 *ΜΓ* 59, 409).

² Πάντων τῶν παθῶν καθαρεύει ἡ ψυχή τοῦ παιδιοῦ. Τοῖς λελυπηκόσιν οὐ μνησικακεῖ, ἀλλ' ὡς φίλοις προσέρχεται, ὡς οὐδενός γενομένου. Καί ὅσα ἄν παρὰ τῆς μητρὸς μαστιχῆ, ταύτην ἐπιζητεῖ καί πάντων αὐτήν προτιμᾷ. Κἂν βασιλίδα δεῖξῃς μετὰ διαδήματος, οὐ προτίθησι τῆς μητρὸς ὀκία περιβεβλημένης, ἀλλ' ἔλοιτο ἄν μᾶλλον ἐκείνην ἰδεῖν μετὰ τούτων, ἢ τὴν βασιλίδα μετὰ κόσμου. Τό γάρ οἰκεῖον καί ἀλλότριον οὐ πενᾷ καί πλούτῳ, ἀλλά φιλίᾳ διαγινώσκειν οἶδε. Καί τῶν ἀναγκαίων οὐδέν πλέον ἐπιζητεῖ, ἀλλ' ὅσον ἐμπλησθῆναι τοῦ μαστοῦ, καί ἀφίσταται τῆς θηλῆς. Τό παιδίον οὐ λυπεῖται ἐφ' οἷς ἡμεῖς· οἷον ἐπὶ ζημίᾳ χρημάτων καί τοῖς τοιοῦτοις· καί οὐ χαίρει πάλιν ἐφ' οἷς ἡμεῖς, τοῖς ἐπικαίροις τοῦτοις· οὐκ ἐπιτόπια πρὸς κάλλη σωμάτων. Διὰ τοῦτο ἔλεγε, «τῶν γάρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν», ἵνα τῇ προαιρέσει ταῦτα ἐργαζώμεθα, ἃ τῇ φύσει τά παιδιά ἔχει. («Εἰς Ματθ.», ὁμιλία ΞΒ', 4, *ΕΠΕ* 11, 472 *ΜΓ* 58, 601).

φωση δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ»³, λέει πάλι ὁ Χρυσόστομος. Καί οἱ κοσμικές γνώσεις, χωρίς νά ἀπορρίπτονται, δέν φτάνουν ἐάν δέν ὑπάρχει ἡ σχέση μέ τόν Θεό, ἐάν ὁ ἀνθρώπος δέν ἀκολουθεῖ τήν ὁδὸ τῆς ἀγιότητας. «Οἱ ἅγιοι ὄχι μόνον δέν ἐγνώριζαν τήν ρητορική τέχνη, ἀλλ' εἶχαν ἄγνοια καί αὐτῶν τῶν γραμμάτων. Παρόλα αὐτά, καί εἰς τά ἴδια τά γράμματα ὑπερίσχυσαν μέ τόση ἀνεση ἐκείνων πού ὑπερεῖχαν στήν ρητορική τέχνη, ὥστε οἱ κατά κόσμον σοφοί νά ἀποδειχθοῦν κατώτεροι καί ἀπό ἀνόητα παιδιά. Γιατί ὅταν ἡ πειθῶ στηρίζεται στή δύναμη τοῦ λόγου καί οἱ μὲν φιλόσοφοι δέν μποροῦν νά νικήσουν οὔτε ἓναν τύραννο, οἱ δέ ἀγράμματοι καί ἄσημοι ἐπιστρέφουν στήν πίστη ὅλη τήν οἰκουμένη, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι οἱ ἅγιοι ὑπερισχύουν στήν σοφία, οἱ ἀγράμματοι καί ἄσημοι, καί ὄχι οἱ φιλόσοφοι πού σπούδασαν μέ ἀκρίβεια καί τά γράμματα καί τήν ρητορική τέχνη. Κι ἄς μὴν νομίζει κανεὶς ὅτι εἰσηγοῦμαι νά μένουν τά παιδιά ἀμόρφωτα. Ἀλλά, ἂν κάποιος μπορεῖ νά διαθέσει τά ἀπαραίτητα γιά τήν μόρφωση τῶν παιδιῶν, δέν θά ἤθελα νά τόν ἐμποδίσω νά τό πράξει καί αὐτό μέ περισσεία»⁴.

Γι' αὐτό καί ὁ Μέγας Βασίλειος συνιστᾷ ἡ μόρφωση νά εἶναι ἀνοιχτή, ἀλλά καί ἐκλεκτική, νά ἔχει διπλῆ κριτήρια μέ βάση τά ὅποια θά ἐπιλέξουμε τί θά χρησιμοποιήσουμε. Ἀκολουθώντας τόν ἀρχαῖο Ἰσοκράτη ζητᾷ νά μοιάζουμε μέ τίς μέλισσες. Ἐκείνες δέν πετᾶνε σέ ὅλα τὰ λουλούδια μέ τὸν ἴδιο τρόπο. Κι ὅπου καθίσουν, δέν κοιτᾶνε νά τὰ πάρουν ὅλα. Παίρνουν μονάχα ὅσο χρειάζεται στή δουλειά τους καί τὸ ὑπόλοιπο τὸ παρατοῦν καί φεύγουν. Ἔτσι κι ἐμεῖς, ἂν εἴμαστε φρόνιμοι. Θά πάρουμε ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα ὅ,τι συγγενεῦει μέ τὴν ἀλήθεια καί μᾶς χρειάζεται καί τὰ ὑπόλοιπα θά τὰ ἀφήσουμε πίσω μας. Κι ὅπως, κόβοντας τὸ τριαντάφυλλο, ἀποφεύγουμε τ' ἀγκάθια τῆς τριανταφυλλιᾶς, ἔτσι κι ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ θά πάρουμε ὅ,τι εἶναι χρήσιμο καί θά φυλάξουμε τὸν ἑαυτό μας ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἐπιζήμιον»⁵.

³ Ἡ ὄντως σοφία καί ἡ ὄντως παιδεία οὐδὲν ἕτερον ἐστὶ, ἀλλ' ἡ ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος. («Πρὸς πιστὸν πατέρα», 12, *ΕΠΕ* 28, σσ. 518-520 *MG* 47, σ. 368).

⁴ Οἱ ἅγιοι οὐ μόνον τῆς τῶν λόγων παιδείας, ἀλλὰ καί αὐτῆς τῆς τῶν γραμμάτων ἐμπειρίας ἐκτός ἦσαν· ἀλλ' ὅμως ἐν αὐτοῖς τούτοις, μετὰ τοσαύτης περιουσίας τοῦ ἐν αὐτῇ κρατοῦντος παρήλασαν, ὡς παίδων ἀνοήτων αὐτοὺς φανῆναι χείρους. Ὅταν γάρ τό πείθειν ἐν τοῖς λόγοις ἢ καί οἱ μὲν φιλόσοφοι μὴδέ ἐνός περιγίνονται τυράννου, οἱ δέ ἀγράμματοι καί ἰδιῶται τὴν οἰκουμένην ἐπιστρέφωσιν ἅπασαν, εὐδὴλον ὅτι παρὰ τούτοις τὰ νικητήρια τῆς σοφίας ἐστὶ, τοῖς ἀγραμμάτοις καί ἰδιώταις, οὐ παρ' ἐκείνοις τοῖς τὰ ἐκάτερα διηκριβωκόσιν. Καί μὴ μέ τις νομίζετω νομοθετεῖν ἀμαθεῖς τοὺς παῖδας γίνεσθαι· ἀλλ' εἴ τις ὑπὲρ τῶν ἀναγκαίων παρέχει θαρρεῖν, οὐκ ἂν ἐλοῖμην κωλύσαι καί τοῦτο ἐκ περιουσίας γενέσθαι («Πρὸς πιστὸν πατέρα», 12, *ΕΠΕ* 28, σσ. 518-520 *MG* 47, σ. 368).

⁵ Κατὰ πᾶσαν δὴ οὖν τῶν μελιττῶν τὴν εἰκόνα τῶν λόγων ἡμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖναί τε γὰρ οὔτε

Ἐπομένως, κύρια παιδαγωγική ἀρχή τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀπό τὴν κοσμική σοφία νὰ ἀξιοποιούμε ἐκεῖνη πού δέν ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τὴν ἀλήθεια τῆς πίστεως καί δέν μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν σκοπὸ τῆς ἀγιότητας. Γ' αὐτὸ καί εἶναι ἀναγκαῖο οἱ μεγαλύτεροι νὰ εἴμαστε σώφρονες, νὰ πατάμε στὰ πόδια μας, νὰ ἔχουμε μέτρο στὴν ζωὴ μας, νὰ εἴμαστε ἐγκρατεῖς καί νὰ μὴν ἱκανοποιούμε κάθε ἐπιθυμία στοὺς νεώτερους, διότι ἐνισχύουμε τὸ θέλημά τους. Λέει σχετικὰ ὁ ἱερός Χρυσόστομος: «Γιατί εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτύχει κανεὶς τὴ σωφροσύνη καὶ χωρὶς αὐτὴ τὴ μόρφωση, ἐνῶ τὴν ρητορική τέχνη κανεὶς ποτὲ δέν μπορεῖ νὰ τὴν μάθει χωρὶς καλὴ συμπεριφορὰ, ἀφοῦ χωρὶς αὐτὴ θὰ ξοδεύει ὅλο τὸν χρόνο του σὲ πράξεις κακίας καὶ ἀσέλγειας»⁶. Καί γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ θελήματος, πάλι ὁ Χρυσόστομος μᾶς συμβουλεύει: «Ὅταν δοῦμε κάποιο παιδί νὰ κλαίει δυνατὰ καὶ νὰ ζητᾶ ἐπίμονα νὰ πάρει ἀπὸ μᾶς κάτι πού δέν τοῦ εἶναι ἀναγκαῖο, ἀφοῦ τὸ κρῖνουμε, τοῦ δείχνουμε ἄδεια τὰ χέρια καὶ τοῦ λέμε: “νὰ, δέν τὸ ἔχουμε”. Ἀλλὰ τὸ παιδί ἐκεῖνο, κι ὅταν δέν τοῦ δείχνουμε αὐτὸ πού θέλει, ἐπιμένει νὰ κλαίει, γιατί ξέρει ὅτι ἔχει ἐξαπατηθεῖ. Ἐπειτα, ἀφοῦ τὸ ἀφήσουμε, ἀπομακρυνόμαστε λέγοντας: μὲ φωνάζει ὁ τάδε, καὶ τοῦ δίνουμε κάτι ἄλλο ἀντὶ γιὰ κείνο πού ζητοῦσε, θέλοντας ἔτσι νὰ τὸ ἀπομακρύνουμε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία του, καὶ ἀφοῦ ἐκφράσουμε τὸν θαυμασμό μας γι' αὐτὸ πού τοῦ δώσαμε, ἀντὶ γιὰ κείνο πού ἤθελε, καὶ ἀφοῦ τοῦ τὸ δώσουμε τελικὰ, ξεφεύγουμε καὶ ἀπομακρυνόμαστε»⁷.

Κι αὐτὸ μέ ἓνα σχέδιο, ἓναν προσανατολισμό. Νὰ μάθει τὸ παιδί νὰ διακρίνει τί εἶναι ἀναγκαῖο καὶ τί περιττό. Τί θὰ τὸ ὠφελήσει ἀληθινὰ καὶ τί δέν τοῦ χρειάζεται, ἀλλὰ τὸ ἀποπροσανατολίζει. Ἄς σκεφτοῦμε μέ πόσα περιττά

ἅπασι τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἂν ἐπιπτῶσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιπίδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφῆκαν· ἡμεῖς τε, ἴν σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκείον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον. Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδωνίας τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιοῦτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα. (Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, 1, 4).

⁶ Σωφροσύνην μὲν γὰρ καὶ χωρὶς τῆς παιδείσεως ταύτης κατορθῶσαι ἐνι, λόγων δὲ δύναμιν χωρὶς τρόπων χρηστῶν οὐδεὶς ἂν προσλάβοι ποτέ, παντός τοῦ χρόνου εἰς κακίαν καὶ ἀσέλγειαν ἀναλισκομένου» («Πρὸς πιστὸν πατέρα», 11, *EPIE* 28, 514 *MG* 47, 367).

⁷ Ὅταν ἴδωμεν παιδίον ἀποκλαιόμενον καὶ συνεχῶς βουλόμενον τι λαβεῖν παρ' ἡμῶν οὐκ ἀναγκαῖον αὐτῷ, μᾶλλον ἀποκρύψαντες, γυμνάς δείκνυμεν τὰς χεῖρας, λέγοντες ἰδοὺ οὐκ ἔχομεν. Ἀλλὰ τὸ παιδίον ἐκεῖνο καὶ μὴ δεικνύντων ἡμῶν ἐπίκειται κλαῖον, εἶδος ὅτι ἐξηπάτηται. Εἶτα ἀφέντες ἅπιμεν λέγοντες, «καλεῖ με ὁ δεῖνα», καὶ ἔτερόν τι ἀντ' αὐτοῦ διδόμεν, βουλόμενοι αὐτὸ ἀπαγαγεῖν τῆς προαιρέσεως καὶ θαυμάζοντες ἐκεῖνο ἀντὶ τούτου, καὶ δόντες ἀποπηδῶμεν. («Εἰς Πράξ», ὁμίλια Β', 2, *EPIE* 15, 64 *MG* 60, 27).

έφοδιάζουμε τά παιδιά σήμερα, παραθεωρώντας τά πραγματικά ανάγκαία πού εἶναι ἡ ἀγάπη, ἡ δημιουργικότητα, τό παιχνίδι πού κοινωνικοποιεῖ. Τά ὅσα λέει ὁ ἱερός Χρυσόστομος γιά τά παιδικά παιχνίδια, θά μπορούσαμε νά τά ἐφαρμόσουμε στά ἠλεκτρονικά τῶν καιρῶν μας: «*Όταν τό παιδί ἐπιθυμῇ παιδικά παιχνίδια, τά κρύβουμε μέ πολλή ἐπιμέλεια, ὅπως τή σφαῖρα καί ὅλα τά παρόμοια, γιά νά μὴν ἐμποδίζεται ἀπό τά ἀναγκαῖα πράγματα (φαγητό, ὕπνο). Όταν ὁμως μεγαλώσει, τά περιφρονήσει καί δέν τά ἐπιθυμῇ πιά, τοῦ τά δίνουμε χωρίς φόβο, ἐπειδή γνωρίζουμε ὅτι δέν θά ζημιωθεῖ σέ τίποτε ἀπό αὐτό, ἐφόσον ἡ ἐπιθυμία ἐκείνη δέν ἔχει πλέον τήν δύναμη νά τό ἀπομακρύνει ἀπό τίς ἀναγκαῖες ἀπασχολήσεις*»⁸. Ἡ κριτική σκέψη καί ἡ ἐπίγνωση τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν βάζει στό παιδί μέτρο καί τότε μπορεῖ νά χρησιμοποιοῖ καί μέ λιγότερο φόβο, διότι γνωρίζει πού θά σταματήσει.

Ἡ σωφροσύνη δέν μπορεῖ νά ἔρθει χωρίς πειθαρχία. Καί ἡ πειθαρχία ξεκινᾷ ἀπό τήν παιδική ἡλικία, συμπεριλαμβανόμενη στους κανόνες καί τά ὅρια τά ὁποῖα τόσο ὁ γονέας ὅσο καί ὁ δάσκαλος καλοῦνται νά βάλουν στό παιδί, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ εἶναι πόλη πού χρειάζεται διακυβέρνηση. «*Ὅπως λέει καί πάλι ὁ ἱερός Χρυσόστομος: «Πόλη εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, πόλη πού κτίστηκε πρόσφατα, πόλη πού ἔχει ξένους πολίτες, πού δέν διαθέτουν καμιά πείρα. Ὅρισε (βάλε ὡς ὅρια) λοιπόν νόμους σ' αὐτή τήν πόλη καί στους κυβερνήτες της, νόμους φοβερούς καί σκληρούς, καί γίνε προστάτης τῶν νόμων ἀπέναντι σ' αὐτούς πού τούς παραβαίνουν γιατί δέν ὠφελεῖ σέ τίποτε νά θεσπίζεις νόμους, ὅταν δέν τούς ἀκολουθεῖ καί ἡ τιμωρία τῶν παραβατῶν*»⁹.

Γι' αὐτό καί οἱ Πατέρες θεωροῦν ὡς σπουδαία παιδαγωγική ἀρχὴ αὐτὴ τῆς μέ μέτρο ἐπιείκειας. Λέει χαρακτηριστικά ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος: «*Εἶναι πολύ καλύτερο νά σέ λυπήσω λίγο γιά νά σέ ὠφελήσω πολύ, παρά ἐπιδιώκοντας νά σέ ζημιώσω στά βασικά. Ὁ Ἥλεις ἦταν ἱερέας καί μάλωνε τά παιδιά του πού ἦταν ἀσεβῆ. «Δέν εἶναι ὠραία αὐτά πού ἀκούω, παιδιά μου,*

⁸ Ὅταν ἐπιθυμῇ τό παιδίον παιδικῶν ἀθυριῶν, μετά πολλῆς σπουδῆς ἐκεῖνα κρύπτωμεν, οἷον σφαῖραν καί ὅσα τοιαῦτα, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται τῶν ἀναγκαίων· ὅταν δέ αὐτῶν καταφρονήσῃ καί μικρῆ ἐπιθυμῇ, ἀδεῶς αὐτῶν μεταδιδάμεν, εἰδότες ὡς οὐδεμία βλάβη λοιπόν αὐτῷ ἐντεῦθεν γίνεται, τῆς ἐπιθυμίας ἐκείνης οὐκέτι ἰσχυροῦσης ἀπαγαγεῖν αὐτόν τῶν ἀναγκαίων. («Εἰς Ἐβρ.», ὁμιλία ΚΕ', 2, *ΕΠΕ* 25, 180 *ΜΓ* 63, 174).

⁹ Πόλις τοίνυν ἐστίν ἡ τοῦ παιδιοῦ ψυχὴ, πόλις ἄρτι κτισθεῖσα, πόλις ξένους ἔχουσα πολίτας, οὐπω οὐδενός ἐμπείρους. Τίθει τοίνυν νόμους τῇ πόλει ταύτῃ πολιτευομένους φοβερούς καί σφοδρούς καί τῶν παραβαινόντων γενοῦ προστάτης· οὐδέν γάρ ὠφελεῖ τιθέναι νόμους, ἂν μὴ καί ἡ ἐκδίκησις ἐπιτοῦ. (Περὶ κενοδοξίας καί ἀνατροφῆς τῶν τέκνων», 26, *ΕΠΕ* 30, σσ. 644-646).

για σᾶς”, τούς ἔλεγε. Κατηγορήθηκε ὅμως ἐπειδὴ ἡ ἐπίπληξί του δέν ἦταν ἔντονη καί τιμωρήθηκε ὁ εὐσεβὴς πατέρας γιὰ τὴν παρανομία των παιδιῶν του. Ἐπειδὴ φοβήθηκα κι ἐγὼ αὐτό τό παράδειγμα, ἔφθασα νά σοῦ κάνω αὐτὴν τὴν παραίνεση»¹⁰. Καί συμπληρώνει ὁ Μέγας Βασίλειος γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς ἐπιείκειας: «Ὅταν οἱ μεγαλύτεροι κάνουν χάρη στους νεώτερους γιὰ νά εἶναι εὐχαριστημένοι καί τούς κολακεύουν μέ ὠραία λόγια, τρέφουν τὰ πάθη τῶν νεώτερων ὀδηγώντας τους στὴν ἀπώλεια. Παραβλέποντας τὴν αὐστηρότητα καί τό ὀξύ καί τό τιμωρητικό πού ὠφελεῖ τῶν Γραφῶν ἀφίνοντας στὴν ἄκρη, ἀσκοῦν φιλανθρωπία πού δέν ἐκπαιδεύει καί ἄκριτα συγχωροῦν σφάλματα καί ἄλλα τέτοια χαρίζουν στους πολλούς πού ὀδηγοῦν στὴν καταστροφὴ παίρνοντας ἀνήφιστα ὅσα ἀκοῦνε καί προκαλοῦν πολλή μαλθακότητα στὶς ψυχές τῶν φιλήδωνων νέων»¹¹.

Στὴν ἐποχὴ μας, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἕνας παιδοκεντρισμός, αὐτός συνοδεύεται ἀπὸ τὸν φόβο νά βάλουμε ὄρια στὰ παιδιά, γιὰ νά μὴν τὰ δυσαρεστήσουμε. Νομίζουμε ὅτι τὰ παιδιά ἔχουν δίκιο, διότι εἶναι ἀθῶα, ἐνῶ ἐμεῖς, ἐπειδὴ ἔχουμε κάνει πλῆθος σφαλμάτων, εἴτε τὰ θεωροῦμε ἁμαρτίες εἴτε ὄχι, δέν δικαιούμαστε νά ὑποδείξουμε στὰ παιδιά τί πρέπει νά κάνουν, ἐνῶ τὰ ὄρια γιὰ κάποιους εἶναι καταπίεση. Διαπιστώνουμε ὅμως τίς δυσκολίες τίς ὁποῖες βιώνουν τὰ παιδιά καθώς μεγαλώνουν, ὅταν ἡ ζωὴ τούς κάνει νά ἠττώνται. Ὅταν δέν ἔχουν πού νά στηριχθοῦν, μέ ἀποτέλεσμα νά γίνονται δυστυχημένα. Γι' αὐτό καί ἡ πατερικὴ προτροπὴ εἶναι ξεκάθαρη: «Ἄν οἱ καλὲς διδασκαλίες χαραχθοῦν στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, ὅταν ἀκόμη εἶναι τρυφερή, κανεὶς δέ θά μπορέσει νά τίς ἀφαιρέσει, γιατί θά ἔχουν ἀποτυπωθεῖ ἀνεξίτηλα, ὅπως ἡ σφραγίδα στό μαλακό κερί. Σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία τό παιδί τρέμει ἀκόμη καί φοβάται καί πτοεῖται μπροστά στὴν ἀγριεμένη ὄψη σου καί στὴν φωνή σου καί σ' ὀτιδήποτε ἄλλο σχετικό. Ἐπωφελήσου αὐτὴ τὴν κατάσταση, ὅπως πρέπει. Σύ

¹⁰ Πολλῶ βέλτιον βραχέα λυπίασαντα μέγιστα ὠφελῖσα, ἢ τὰ πρὸς ἡδονὴν διώκοντα ζημιῶσα τῷ κεφαλαίῳ. Ἰερεὺς ἦν ὁ Ἡλεῖ, καί τοῖς παισὶν ἀσεβοῦσιν ἐπέπληττε μέν, «οὐκ ἀγαθὴ ἡ ἀκοή», λέγων, «ὃ τέκνα, ἦν ἐγὼ ἀκούω περὶ ὑμῶν». Ὅτι δέ μὴ σφοδρῶς ἐπέπληττε, σφοδρῶς ἐνεκλήθη, καί δίκην ὑπέσχε πατὴρ εὐσεβῆς παιδῶν παρανομίας. Τοῦτο φοβούμενος τό ὑπόδειγμα καί αὐτός, ἐπὶ ταύτην ἦλθον τὴν παραίνεσιν». («Ἐπιστολὴ ΣΣΤ», Ἀδελφῶ, *ΕΠΕ* 7,348, *ΒΕΠΕΣ* 60, 323, *ΜΓ* 37, 340C-341A).

¹¹ Καταχαρίζομενοι αὐτῶν ταῖς ἡδοναῖς καί διὰ τῆς χρηστολογίας κολακεύοντες, αὐτῶν τὰ πάθη τρέφουσιν εἰς ἀπώλειαν τό αὐστηρὸν καί εὐτονον καί ὠφελίμως ἐπιστῦφον τῶν Γραφῶν ὑπεκλύοντες, φιλανθρωπίας τινὰς ἀπαιδεύτους καί συχωρήσεις ἁμαρτημάτων ἀκριτοῦς, καί τοιαῦτά τινα κεχαρισμένα τοῖς πολλοῖς ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκούοντων διεξόντες, ἐπὶ πλεῖον τῶν φιλήδωνων τὰς ψυχὰς ἐκθλύνουσιν. («Εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν», κεφ. 1 *ΜΓ* 30, 209B).

πρῶτος θά ἀπολαύσεις τούς ἀγαθούς καρπούς, θά ἔχεις διπλαδὴ καλὸ παιδί, καὶ ἔπειτα ὁ Θεός. Κοπιάζεις γιὰ τὸ συμφέρον σου»¹².

Ἔτσι ἡ ὠφέλεια ἀπὸ τὴν καλὴ ἀνατροφή δὲν θά εἶναι μόνο γιὰ τὸ ἴδιο τὸ παιδί, ἀλλὰ καὶ γιὰ τούς γονεῖς καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας. Θά περάσουμε διπλαδὴ στὴν κοινωνικὴ εὐθύνη, στό αἶσθημα ὅτι μέ τόν προσωπικὸ ἀγῶνα δὲν παλεύουμε μόνο γιὰ νά εὐτυχήσουμε ὡς ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ γιὰ νά προσφέρουμε στό σύνολο. *«Καὶ τὰ παιδιὰ ἅς εἶναι ἔτσι ἀξία σεβασμοῦ, ὥστε νά διακρίνονται περισσότερο ἀπὸ τὴν σεμνότητα καὶ τὴν σωφροσύνη, γιὰ νά ἐπαινοῦνται πολὺ καὶ ἀπὸ τούς ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ τὸν Θεό. Ἄς συνηθίσουν νά εἶναι ἐγκρατῆ στό φαγητό, νά ἀποφεύγουν τὴν πολυτέλεια, νά κάνουν οἰκονομία, νά εἶναι φιλόστοργα καὶ νά μάθουν νά ὑποτάσσονται. Γιατί ἔτσι θά μπορέσουν νά κάνουν τούς γονεῖς τους ἀξιους νά λάβουν μεγάλο μισθὸ ἀπὸ τὸν Θεό, γιὰ τὴν καλὴ ἀνατροφή πού ἔδωσαν στά παιδιά τους»¹³*, λέει πάλι ὁ ἱερός Χρυσόστομος.

Αὐτὸ τὸ **«μαθῆτωσαν ἄρχεσθαι»** εἶναι πολὺ σημαντικὸ γιὰ τούς καιροὺς μας. Διότι ἔχουμε μάθει νά εἶμαστε αὐτάρκεις στὸν ἐγκεντριισμό μας, νά μὴν ἀναγνωρίζουμε κανέναν σέ ἀνώτερη θέση ἀπὸ ἐμᾶς, καὶ αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά λειτουργοῦμε σάν νά μὴν ὑπάρχουν αὐθεντίες στὴν ζωὴ μας. Ἔτσι, ἡ κοινωνία δὲν μπορεῖ νά ἔχει ἱεραρχία· καὶ ἐνῶ νομίζουμε ὅτι μέ αὐτὸν τὸν τρόπο εἶμαστε ἐλεύθεροι, στὴν οὐσία ἐπικρατεῖ σύγχυση, ἐνῶ καὶ ὅταν ἀκόμη καλοῦμαστε νά ἀποφασίσουμε γιὰ τὸ σύνολο, προτάσσουμε τὸ ἀτομικὸ μας συμφέρον, μέ ἀποτέλεσμα ἡ κοινωνία νά μὴν μπορεῖ νά προοδεύσει, ἀφοῦ δὲν μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε τί μᾶς ταιριάζει καὶ τί ὄχι καὶ ποιὸς μᾶς λέει ἀλήθεια, ἐφόσον κριτήριό εἶναι μόνο τὸ ἐγὼ μας.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τονίζει τὴν ἀξία τῆς ταπεινοφροσύνης: *«Ἄν ταπεινοφρονεῖς, ἔχεις γίνεαι πλάσμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ πνοή,*

¹² Ἄν εἰς ἀπαλὴν οἶσαν ἔτι τὴν ψυχὴν ἐντυπωθῆ τά καλὰ διδάγματα, οὐδεὶς αὐτὰ ἐξελεῖν δυνήσεται, ὅταν σκληρὰ γέννηται ὁ τύπος, ὡσπερ καὶ ὁ κηρός. Ἔχεις αὐτὸν ἔτι τρέμοντα καὶ φοβούμενον καὶ δεδουκότα καὶ ὄψιν καὶ ῥῆμα καὶ πᾶν ὅπισυν. Κέχησο τῆ ἀρχῇ εἰς δέον. Σὺ πρῶτος ἀπολαύεις τῶν ἀγαθῶν, ἐάν νιόν ἔχῃς καλόν καὶ τότε ὁ Θεός σαυτῷ κάμνεις. («Περὶ κενοδοξίας καὶ ἀνατροφῆς τῶν τέκνων», 20, *ΕΠΕ* 30, 640).

¹³ Καὶ οἱ παῖδες πάλιν ὄντως ἔστωσαν αἰδέσιμοι, ὡς ἀπὸ τῆς κοσμιότητος καὶ τῆς σωφροσύνης μᾶλλον διαγινώσκεσθαι, ἵνα καὶ παρὰ ἀνθρώπων καὶ παρὰ Θεοῦ πολὺν τὸν ἔπαινον ἔχωσι. **Μαθῆτωσαν γαστρός κρατεῖν, πολυτελείας ἀπέχεσθαι, οἰκονομικοὶ τινες εἶναι, φιλόστοργοι, μαθῆτωσαν ἄρχεσθαι.** Οὕτω γάρ δυνήσονται πολὺν προξενῆσαι μισθὸν τοῖς γονεῦσιν. («Εἰς Α΄ Τιμ.», ὁμλία Θ΄, 2, *ΕΠΕ* 23, 270 *MG* 62, 548).

καί σεβαστό μέρος εκείνου πού σέ δημιούργησε»¹⁴. Καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης συνιστᾷ σέ γονεῖς καί δασκάλους νά εἶναι παρόντες στήν ζωή τῶν παιδιῶν τους, νά μὴν ἀπουσιάζουν, διότι τότε τά παιδιά ἀλαζονεύονται, καθὼς αἰσθάνονται ἀνεξέλεγκτα: «Ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέει στους χριστιανούς τῆς Κορίνθου ὅτι κάποιοι ἀπό αὐτούς νομίζοντας ὅτι δέν θά πῆγαινε στήν Κόρινθο, τό πῆραν ἐπάνω τους. Ἦθελε μέ τά λόγια αὐτά νά τοὺς δείξει ὅτι ἡ ἀλαζονεία εἶναι χαρακτηριστικό δείγμα παιδικῆς σκέψεως. Γιατί τά παιδιά, ὅταν ἀπουσιάζει ὁ δάσκαλος, γίνονται ὀκνηρότερα. Αὐτό λοιπόν δείχνει ὅτι γιά νά διορθωθοῦν, ἀρκεῖ καί μόνο ἡ παρουσία τοῦ δασκάλου. Ὅπως ἀκριβῶς δηλαδή ἡ παρουσία τοῦ λιονταριοῦ κάνει ὅλα τά ζῶα νά τρομάξουν ἀπό φόβο»¹⁵.

Αὐτός ὁ λόγος γίνεται πάλι ἐπίκαιρος σέ μία ἐποχή στήν ὁποία πολλὰ λειτουργοῦν ἐκ τοῦ αὐτομάτου καί ἰδίως στήν ἀνατροφή. Οἱ γονεῖς εἴτε ἐπειδή ἐργάζονται σκληρά, εἴτε ἐπειδή δέν αἰσθάνονται ὅτι τοὺς γεμίζει ἡ γονεϊκή ιδιότητα, εἴτε ἐπειδή θεωροῦν ὅτι ἡ γονεϊκότητα δέν συνοδεύεται ἀπό τὴν θυσία, ἀφήνουν τά παιδιά χωρίς καθοδήγηση καί χωρίς φυσική παρουσία. Εἶναι βεβαίως δύσκολο νά ἔχουμε γονεῖς ἀποκλειστικῆς ἀπασχόλησης, ὅπως παλαιότερα. Χρειαζόμαστε ὁμως γονεῖς μέ ἔγνοια, γονεῖς μέ παρατηρητικότητα, γονεῖς πού ὅταν τά παιδιά τους τοὺς χρειάζονται νά εἶναι παρόντες, ὅπως ἐπίσης καί νά αἰσθάνονται τά παιδιά ὅτι οἱ πράξεις τους θά ἔχουν συνέπειες διότι οἱ γονεῖς τά προσέχουν καί τά παρακολουθοῦν. Συχνά ἡ φασαρία πού κάνουν τά παιδιά ἢ ἡ προκλητικὴ συμπεριφορὰ πού ἐπιδεικνύουν εἶναι μία κραυγὴ ἀγωνίας γιά νά τά προσέξουν οἱ γονεῖς τους, γιά νά μπορέσουν νά εἶναι παρόντες στήν ζωή τους.

Αὐτό δέν σημαίνει ὑπερπροστατευτικότητα. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος συνιστᾷ μέτρο στήν ἐνασχόληση μέ τά παιδιά, ὥστε αὐτά νά μὴν κακομάθουν καί ζητοῦν συνεχῶς τὴν ἐκπλήρωση τοῦ θελήματός τους, καθιστάμενα μαλθακά. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τὴν ὑπερπροστατευτικότητα. «Δέν βλέπεις ὅτι καί στίς παραμάνες δίνουμε ἐντολή νά μὴν κρατοῦν συνεχῶς τά παιδιά στήν ἀγκαλιά τους, γιά νά μὴν κακοσυνηθίζουν καί γίνονται μαλθακά; Γιά τόν ἴδιο λόγο τά παιδιά πού ἀνατρέφονται μέ τὴν ἄμεση καί συνεχῆ φροντίδα τῶν

¹⁴ Ἦν χθαμαλοφρονέης, πλάσμα Χριστοῦ τέτυξαι, καί πνοή, μοίρη τε σεβάσιμος, ἐνθεν ἐπίχθης («Ἐπι θεολογικά, Ποίημα Θ', Περί ἀρετῆς», *EPIE* 9,156, *MG* 37, 677).

¹⁵ Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς ἐφρυσώθησάν τινες. Δεικνύει ὅτι παιδικῆς διανοίας ἡ ἀπόνοια· καί γάρ οἱ παῖδες τῆ ἀπουσίας τοῦ διδασκάλου ῥαθυμότεροι γίνονται. Τοῦτο τε οὖν ἐνδείκνυται καί ὅτι ἀρκεῖ πρὸς διόρθωσιν ἡ παρουσία. Καθάπερ γάρ λέοντος παρουσία ἅπαντα ποιεῖ κατεπιτηχέναι τά ζῶα. («Εἰς Α' Κορ.», ὁμιλία ΙΔ', 2, *EPIE* 18, 384 *MG* 61, 115 α'- β').

γονέων τους, γίνονται πιό ασθενικά, γιατί ή άκαιρη και ύπερβολική έπιμέλεια καταστρέφει τήν ύγεία τους»¹⁶. Τά παιδιά χρειάζεται να μάθουν να αὐτονομούνται. **Ἡ παιδαγωγική άρχή πού χρειάζεται να πρυτανεύσει είναι επομένως ή διάκριση, τό μέτρο.** Ούτε άπουσία, ούτε ύπερβολή στην φροντίδα. Σταδιακή πορεία προς τήν ύπευθυνότητα, τήν ώριμαση, τήν ένηλικίωση.

Γι' αυτό και ή ανατροφή χρειάζεται μετρημένους έπαινους και τήν ίδια στιγμή μία παρότρυνση για καινούργιους στόχους, άνώτερους από όσους τά παιδιά έπιτυγχάνουν. Αυτό είναι πολύ σημαντικό για να άποκτήσει ένα παιδί μέτρο στην χαρά και τήν λύπη, όπως επίσης και να μπορέσει να κάνει τό βήμα να μιν έπαναπαυθεί, αλλά να προχωρήσει. Σε μία εποχή στην όποία μία έπιτυχία θεωρείται κατάκτηση ζωής και ό άνθρωπος δρέπει δάρνες, χωρίς να προχωρά, μία τέτοια παιδαγωγία είναι σπουδαία. Λέει ό Χρυσόστομος: «Όταν τά παιδιά μας γίνουν έφηβοι, έμεις τούς ζητούμε πολύ μεγαλύτερα κατορθώματα. Και αυτά πού έκαναν κατά τήν παιδική τους ήλικία και για τά όποία τούς έπαινούσαμε, αυτά τά ίδια όταν τά κατορθώνουν τώρα πού έγιναν άνδρες, δέν τούς θαυμάζουμε καθόλου τό ίδιο, αλλά τούς δίνουμε έντολή να παρουσιάσουν άλλα πολύ άνώτερα από εκείνα»¹⁷. Ἡ ζωή συνεχίζεται και έχθρός του καλοῦ είναι τό καλύτερο! Δέν μās ταιριάζει ή ραθυμία του κατορθώματος.

Ὁ Μέγας Βασίλειος μās ύποδεικνύει και μία άλλη βασική παιδαγωγική άρχή: τήν εύγνωμοσύνη για όσους μās αγαποῦνε. Οί πελαργοί, όταν «ό γονέας τους γυμνωθῆ τελείως από τήν πτερρόροια του γήρατος, τόν βάζουν ανάμεσά τους και τόν ξεσταίνουν με τά φτερά τους. Και του έτοιμάζουν τίς τροφές εν αφθονία και τόν βοηθοῦν όσο γίνεται, άκόμα και στην πτήση, σπκώνοντάς τον με τήν φτερούγα άπαλά, ένας από τά δεξιά και ένας από τά άριστερά. Και τουτο είναι τόσο πασίγνωστο, ώστε μερικοί και τήν ανταπόδοση των εύργεσιων να τήν ονομάζουν αντιπελάργωση»¹⁸. Τό παράδειγμα

¹⁶ Οὐχ όρξς ότι και τροφοίς παρακελεύομεθα μή διά παντός βαστάζειν τά παιδιά, ώστε μή εις έθος αυτά καθιστάν, μήτε εξίτηλα αυτά ποιειν; Διά τουτο τά επ' ύψειν ανατρεφόμεθα των γονέων, ασθενέστερα γίνεται, τῆς φειδύς τῆς άκαίρου τε και άμέτρου λυμανομένης αυτών τήν ύγείαν. («Εις Πράξ.», όμιλία ΝΔ', 3, *ΕΠΕ* 16B, 272 *MG* 60, 378).

¹⁷ Ἡμείς τούς παιδιάς τούς ήμετέρους, όταν ήβίωσωσι, πολλῶ μείζονα άπαιτοῦμεν τά κατορθώματα και, ά ποιούντας πρότερον έπινοῦμεν κατά τήν πρώτιν ήλικίαν, ταῦτα γενομένους άνδρας και κατορθούντες οὐκέτι όμοίως θαυμάζομεν, άλλ' έτερα πολλῶ μείζονα εκείνων κελεύομεν επιδεικνυσθαι («Περί παρθενίας», πδ', 1 *ΕΠΕ* 29, 718 *MG* 48, σσ. 594-595).

¹⁸ Ἡ περι τούς γηράσαντας των πελαργών πρόνοια εξήκει τούς παιδιάς ήμων, ει προσέχεν έβούλοντο, φιλοπάτορας καταστῆσαι... Έκείνοι τόν πατέρα υπό του γήρωσ πτεροόησαντα περιστάντες εν κύκλω τοίς οικείοις πτεροίς διαθάλλουσι και τās τροφάς αφθόνως παρασκευάζοντες τήν δυνατιν και εν τῆ πτήσει παρέχονται βοήθειαν ήρέμα τῶ πτερῶ κοφιρίζοντες έκατέρωθεν.

αυτό από τό βασίλειο τῶν πτιπνῶν μᾶς κάνει νά σκεφτοῦμε τί μᾶς λείπει στούς καιρούς μας. Ὅτι δέν ἔχουμε μάθει νά ἐκτιμοῦμε ὅ,τι μᾶς δίνεται, τόσο ἀπό τόν Θεό ὅσο καί ἀπό τόν πλησίον. Τό «εὐχαριστῶ», τό «Δόξα τῷ Θεῷ», ἡ εὐχαριστιακὴ θεάση τῆς ζωῆς μᾶς κάνει περισσότερο εὐχαριστημένους, διότι γνωρίζουμε νά ἐκτιμοῦμε, περισσότερο εὐγενεῖς, περισσότερο ταπεινούς, διότι ἀναγνωρίζουμε, ἀλλά καί περισσότερο ἀγαπητικούς.

Πανταχοῦ παρῶν εἶναι ὁ κόπος τῆς παιδαγωγίας, ἡ ἄσκησις, τόσο ἀπό τούς παιδαγωγοῦντες ὅσο καί ἀπό τούς παιδαγωγουμένους. Λέει πάλι ὁ Μέγας Βασίλειος: «*Ἡ παιδεία εἶναι ἀγωγή ὠφέλιμη στήν ψυχή, διότι μέ κόπο τήν καθαρίζει ἀπό τίς κηλίδες τῆς κακίας. Πρόσκαιρα δέν φαίνεται ὑπόθεσις χαρᾶς, ἀλλά λύπης ἐξ αἰτίας τοῦ πόνου. Ἀργότερα ὁμως φέρνει καρπούς εἰρηνικούς σέ ὅσους ἀσκοῦνται σέ αὐτήν, πού ὀδηγοῦν στήν σωτηρία. Μέ τόν κόπο τῆς ἄσκησις γίνεται περισσότερο γνωστό τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Καί μία τέτοια ἀσκητικὴ παιδεία ἔχει πολύ μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τόν πλοῦτο, γιά ὅσους σκέφτονται ὀρθά. Γι' αὐτό λέει ὁ Σολομώντας: "νά ἔχετε στήν ζωή σας παιδεία καί ὄχι χρήματα", ὥστε ὅταν ἔρθουν δοκιμασίες μέ πολλή ὑπομονή νά δέξεστε τά χτυπήματα, τά ὁποῖα καί αὐτά ἐκπαιδεύουν, γιά νά διορθώσουμε τά σφάλματά μας*»¹⁹. Ὁ κόπος εἶναι ἀπαραίτητος διότι πῶ εὐκόλα εἰσέρχεται ἡ κακία στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἀπό ὅ,τι ἡ ἀρετή. Παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Γρηγόριος: «*Γνωρίζουμε ὅτι εἶναι πῶ εὐκόλο νά δεχθεῖς τήν κακία παρά νά μεταδώσεις τήν ἀρετή, ἀφοῦ σέ μία ἀσθένεια εἶναι πῶ εὐκόλο νά λάβεις παρά νά χαρίσεις τήν υγεία. Καί στά μαθήματα φθάσαμε νά χαυρόμαστε ὄχι μέ τά πῶ εὐχάριστα ἀλλά μέ τά πῶ ὠφέλιμα. Ἐπειδή καί ἀπό αὐτά οἱ νέοι συμμορφώνονται ἢ πρὸς τήν ἀρετή ἢ πρὸς τήν κακία*»²⁰. Δέν γνωρίζουμε τί θά ἔλεγον οἱ ἅγιοι σέ μία ἐποχὴ στήν ὁποῖα ἡ ἀρετὴ βαφτίζεται ὀπισθοδρομηση

Καί οὕτω τοῦτο παρὰ πᾶσι διαβεβόηται, ὥστε ἦδη τινές τῶν εὐεργετημάτων ἀντίδοσιν ἀντιπελάργωσιν ὀνομάζουσι. («Εἰς τήν Ἐξαήμερον» Η', *ΕΠΕ* 4, 318 *MG* 29, 176 C).

¹⁹ Ἔστι ἡ παιδεία ἀγωγή τις ὠφέλιμος τῇ ψυχῇ, ἐπιπόνως πολλάκις τῶν ἀπὸ κακίας κηλίδων αὐτὴν ἐκαθαίρουσα, ἥτις πρὸς μὲν τό παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δέ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσιν εἰς σωτηρίαν. Δι' αὐτῆς γίνεται περισσότερον γνωστόν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Αὕτη νοουθετεῖ τόν ἄτακτον... Αὕτη πολλῶν χρημάτων ἐστὶ τοῖς ὀρθῶς λογιζομένοις τιμωτέρα. Διὸ φησὶν ὁ Σολομών· λάβετε παιδείαν καί μὴ ἀργύριον, ἵνα ἐν καιρῷ περιστάσεων... ἵνα ἐν ὑπομονῇ πολλῇ δέξηι αὐτοῦ τὰς πληγὰς παιδευόμενος, ἐφ' οἷς ἡμαρτες... («Εἰς τὴν ἄσχήν τῶν Παρομιῶν», *ΕΠΕ* 7, σσ. 372-376 *MG* 31, 396A-397B).

²⁰ «Κακίας ῥᾶον μεταλαβεῖν, ἢ ἀρετῆς μεταδοῦναι· ἐπεὶ καί νόσου μετασχεῖν μᾶλλον, ἢ υγείαν χαρίσασθαι. Μαθημάτων δέ οὐ τοῖς ἡδίστοις πλέον, ἢ τοῖς καλλίστοις ἐχαίρομεν. Ἐπειδὴ κἀντεῦθεν ἔστιν, ἢ πρὸς ἀρετὴν τυποῦσθαι τοὺς νέους ἢ πρὸς κακίαν. («Λόγος ΜΓ', Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον», *ΕΠΕ* 6, 1643, *MG* 36, 521D-524A).

καί ἡ κακία δικαίωμα. Ἄν ὅμως θέλουμε νά εἶμαστε χριστιανοί, τό ἥθος καί ἡ συνείδηση μετροῦν.

Ὅλες αὐτές οἱ βασικές παιδαγωγικές θέσεις χρειάζονται ἀπό τήν μεριά τῶν μεγαλυτέρων προσωπικό παράδειγμα. Λέει ὁ Μέγας Βασίλειος: «τό πῶς πρέπει νά ζεῖ ἕνας χριστιανός δέν εἶναι τόσο ἀποτέλεσμα λόγων ὅσο παραδείγματος»²¹. Καί συμπληρώνει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος: «Ἄν δέν βαδίζουν λοξά τά παιδιά τῶν καβουριῶν, ἔλαβαν παράδειγμα ἀπό τό βάδισμα τῆς μητέρας»²². Γιά νά ὀλοκληρώσει τήν παιδαγωγική ἀρχή ὁ ἱερός Χρυσόστομος: «Εκεῖνος πού ἐκπαιδεύει, πρέπει νά ἐκπαιδεύει καί νά διδάσκει ὄχι μόνον μέ λόγια, ἀλλά καί μέ ἔργα»²³.

Θά κλείσουμε τίς σκέψεις μας μέ τήν ἀποτίμηση τῆς ἀληθινῆς παιδαγωγίας ἀπό τόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Θεολόγο: «Φρόντισε νά παραδώσεις τόν ἑαυτό σου στόν Θεό. Κι αὐτό νά τό θεωρεῖς ὡς τήν μοναδική παιδεία καί γιά τούς ἀνθρώπους τό πρῶτο καί μέγιστο καλό»²⁴. Ὁ λόγος αὐτός δείχνει ὅτι ἀκόμη κι ἂν οἱ καιροί μας φαίνονται δύσκολοι στό νά ἀποδεχθῶν καί νά ἐπιτρέψουν στίς παιδαγωγικές αὐτές ἀρχές νά ἐφαρμοσθοῦν, ἐντούτοις ἡ πίστη στόν Θεό μᾶς κάνει νά αἰσθανόμαστε λιγότερο μοναχικοί. Αὐτή ἡ πίστη βιώνεται στήν Ἐκκλησία! Γιατί στήν πίστη βιώνουμε τήν παιδαγωγία τοῦ Θεοῦ, γιά τήν ὁποία εἶμαστε βέβαιοι ὅτι εἶναι μόνο ἀγάπη. Ὁ χρυσοστομικός λόγος καί πάλι μᾶς ἐνισχύει: «Ἄν λοιπόν ἡ παιδαγωγία τοῦ Θεοῦ ἔχει ὡς πηγὴ τήν ἀγάπη, ἂν ἔχει τήν στοργικὴ φροντίδα, ἂν καταλήγει σέ τέλος χρήσιμο (γιατί αὐτό ἀποδεικνύεται καί μέ πράξεις καί μέ λόγια καί μέ ὅλα), γιά ποιόν λόγο ἀπελπίζεσθε; Γιατί τέτοιοι εἶναι ὅσοι ἔχουν καταληφθεῖ ἀπό ἀπόγνωση, ὅσοι δέν ἐνισχύονται μέ τήν ἐλπίδα τῶν μελλοντικῶν ἀγαθῶν»²⁵. Καί ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεο-

²¹ Ἡ περὶ τοῦ πῶς χρῆζιν τόν χριστιανόν διδασκαλία οὐ τοσοῦτον δεῖται λόγου, ὅσον τοῦ καθημερινοῦ ὑποδείγματος («Ἐπιστολή 150, Ἀμφιλοχίῳ, ὡς παρὰ Ἡρακλείδου», *ΕΠΕ* 1, 116 *MG* 32, 605B)

²² Εἰ λοξά μὴ βαίνουσι καρκίνων γόνοι, πείραν λάβωσι μητρικῶν βαδισμάτων («Ἐπι θεολογικά, Πόημα ΛΒ΄, Γνωμικά δίστιχα», *ΕΠΕ* 9,412, *ΒΕΠΕΣ* 61, 214, *MG* 37, 925).

²³ Τόν δέ παιδεύοντα οὐ διὰ ἡμάτων μόνον, ἀλλά καί διὰ πραγμάτων παιδεύειν χρῆι («Εἰς Ἰωάν.», ὁμιλία ΙΓ΄, 1, *ΕΠΕ* 14, 554 *MG* 59, 433).

²⁴ Δοῦνα σαυτὸν τῷ Θεῷ σπουδὴν ἔχῃς, ἦνπερ μόνην παιδευσιν εἴσεθαί σε χρῆι, πρῶτον δέ καί μέγιστον ἀνθρώποις καλόν («Ἐπι θεολογικά, Πόημα Ι, Περὶ ἀρετῆς Β΄», *ΕΠΕ* 9,160-162, *MG* 37, 682).

²⁵ Εἰ γάρ ἀπό ἀγάπης ἡ παιδεία, εἰ ἀπό κηδεμονίας ἄρχεται, εἰ εἰς τέλος χρηστόν τελευτᾷ (τοῦτο γάρ καί διὰ πραγμάτων καί διὰ πάντων ἀποδεικνύει), τίνος ἕνεκεν ἐκλύεσθε; Τοιοῦτοι γάρ οἱ ἀπογόντες, οἱ μὴ τῇ ἐλπίδι ῥωνόμενοι τῶν μελλόντων («Εἰς Ἐβρ.», ὁμιλία Λ΄, 1, *ΕΠΕ* 25, 298 *MG* 63, 209).

λόγος, γράφοντας σέ έναν πατέρα πού τοῦ ἐμπιστεύθηκε τήν παιδαγωγία τοῦ υἱοῦ του λέει ξεκάθαρα: «*Ἡ προκοπή τῶν παιδιῶν εἶναι δόξα τῶν πατέρων. Ἐγώ, ὅσον ἀφορᾶ στούς λόγους, ἔχω πλήρη συνείδηση ὅτι καθόλου ἢ ἴσως ἐλάχιστα ὠφέλιστα τόν γιό σου (ἐξ ἄλλου καί οἱ λόγοι δέν εἶναι κάτι τό σημαντικό). Ὅμως ἀντί γιά ὅλα τά ἄλλα τοῦ πρόσφερα ἕνα καί πάρα πολύ σημαντικό, καί δέν θά τό ἀρνηθῶ, δηλαδή τόν φόβο τοῦ Θεοῦ. Τόν ἔπεισα ἀκόμη νά περιφρονῇ τά παρόντα*»²⁶.

Ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα στό ἀρχικό ἐρώτημα: ἔχουν ἐπικαιρότητα οἱ παιδαγωγικές θέσεις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν; Νομίζω ὅτι μποροῦμε μέ ἐπίγνωση καί ἀποφασιστικότητα νά δώσουμε ξεκάθαρη τήν ἀπάντηση!

²⁶ «τέκνων ἀρετή δόξα πατέρων. Ἡμεῖς δέ, εἰς λόγους μέν, οὐδέν ἢ μικρόν ἴσως σύνοισμεν, ἡμῖν αὐτοῖς ὠφελίσασαι τόν σόν υἱόν (οὐδέ γάρ μέγα ἡμῖν τό τῶν λόγων)· ἐν δέ ἀντί πάντων αὐτῶ καί μέγιστον συνεισενέγκαμεν, οὐ ἀρνήσομαι, τόν τοῦ Θεοῦ φόβον καί τό πείσαι τῶν παρόντων καταφρονεῖν» («Ἐπιστολή Γ', Εὐαγγίω», *ΕΠΕ* 7,12, *ΒΕΠΕΣ* 60, 204, *ΜΓ* 37, 24 Β).